

Kar zadeva socializem, avtor opozarja na nekatere postavke, ki jih je treba ponovno premisliti (delovna teorija vrednosti in izkoriščanja; problem »ekspropriacije ekspropriatorjev«), hkrati pa poudarja, da to ne spodbija radikalno temeljnega Marxovega izhodišča, ker še vedno obstaja delovna sila, ločena od sredstev produkcije, kapital pa – čeprav kaže »produktivnost upravljalških intelektualnih funkcij kapitalista – vendar teži k temu, da uveljavlja produktivnost intelektualnega dela bistveno s stališča njegove neposredne prevodljivosti v profit« (49). Gre za »sofisticirano« protislovje, ki je »nezdružljivo s starimi Marxovimi interpretacijami, ki pa ga je vendar predvidel sam Marx, ko je govoril o *znanstvenem procesu produkcije*« (prav tam). Novo dimenzijo v socialno življenje pa vnaša ravno politična demokracija, ki zahteva zaradi javnih socialnih in političnih konfrontacij v boju za konsenz visoko intelektualno sposobnost za oblikovanje splošnih projektov in novo kompleksnost v boju za vodstvo, ki jo morajo razviti protagonisti socializma.

Cerronijeva knjiga *Politika* je polna opozoril zoper redukcijo politike na golo »interesno politiko«, zoper to, da politiko pojmuje kot zgolj predstavljanje partikularnih interesov. Zanj je politika mnogo bolj žlahtna dejavnost, v kateri gre za problem občega upravljanja. V politiki mora prevladati odgovornost, ki se izraža v »sposobnosti, da svoj interes vidimo v okviru nekega splošnega interesa«.

Če takšen pristop skuša refleksijo o politiki navezati na klasično tradicijo politike, pa iz njega ne bi smeli potegniti nauk, ki bi moderni politologiji odrejal podrejeno mesto.

Adolf Bibič

Sodobna znanost in vprašanje subjekta

(Razmišljanja ob knjigi A. Kirna
Znanost v družbenovrednotnem svetu,
»Delavska enotnost«, Ljubljana 1988).

Z izborom besedil, ki ga je pod gornjim naslovom opravil Andrej Kirn, smo dobili v slovenski in jugoslovanski teoretski javnosti pomembno in zanimivo knjigo na temo znanost in družba. V petih poglavjih predstavi zbirka temeljne vidike razmerja med znanostjo in družbo, položaj znanosti v sodobni družbi, njene vrednotne predpostavke, odnos do ideologije in etike, politike in odločanja, v uvodu pa avtor nakazuje tudi novo možno paradigmo znanosti. V izbor so zajeti avtorji iz tega stoletja, pa tudi čisto najnovejše razprave, ki o tej temi potekajo v t. i. »razvitem svetu«. Prav tu pa naletimo na najbolj zanimive razprave o razmerju med znanostjo in politiko, o možnosti demokratizacije politike s pomočjo znanosti itd.

V zelo informativnem uvodu naniza A. Kirn temeljna vprašanja razmerja med znanostjo in njenim družbenim okoljem. Kot eno poglavitnih vprašanj je po pravici izpostavljeno vprašanje odnosa do ideologije, prav tako pomembno pa je tudi vprašanje odgovornosti znanosti in znanstvenega dela. Avtor sklene uvodno študijo z napovedjo »nove paradigme znanstvenega mišljenja«, ki naj bi bila značilna že za Hegla in Marxa. Temeljna značilnost te nove paradigme je po avtorjevem mnenju njen odnos do ontoloških lastnosti spoznavajočega subjekta – do njegove materialnosti in družbenosti.

Prav zaradi poudarjanja Marxovega in Heglovega konteksta bi bilo po mojem mnenju koristno, če bi bila v izbor vključena tudi nekatera besedila te usmeritve. Naravnost paradigmatičen se mi zdi v tem pogledu Habermasov tekst iz leta 1963 »Nachtrag zu einer Kontroverse: Analytische Wissenschafts Theorie und Dialektik« (v knjigi »Zur Logik der Sozialforschung«).

Avtorjevo opozarjanje na vprašanja subjekta se mi zdi zelo produktivno, zato bi želel v glavnih črtah naznačiti, kako sam vidim ta vprašanja. Zdi se mi, da moramo

njujno poseči po Kantovih kritičnih spisih in njegovi analizi subjekta. Predvsem je v tem kontekstu pomembno njegovo razločevanje in bistveno različno utemeljevanje spoznavnega in moralnega subjekta. Na kratko povedano: za Kanta je spoznavni subjekt transcendenčen, ker se konstituira v razmerju do predmeta. Je popolnoma spoznavna instanca kot celota spoznavnih sposobnosti, ki nimajo nikakršne očitne in ne posebno konstitutivne zveze z, npr., moralo in moralnim početjem, z moralnim subjektom. Tudi velike ideje, o katerih razpravlja Kant na koncu *Kritike čistega uma* (svet, duša, pa tudi pojem uma) imajo bolj tehnično vlogo označevanja celote vedenja v njegovi aporetičnosti, ne pa, da bi ga usmerjala h kakšnemu etičnemu ali vrednotnemu smislu. Tako je Kant radikalno razkril tip spoznavnosti, ki se uveljavlja v novoveških naravoslovnih vedah in ki ga je uporabil kot temelj svoje analize.

Ko gre za moralni subjekt, tedaj izhaja njegova konstitucija pri Kantu iz avtonomne volje uma, ki je subjektu imanentna, omogoča pa mu jo introspekcija (o tem obširneje razpravljam v članku »Kant in vprašanje antropologije«, *Filozofska istraživanja* 11/1984). Za Kanta je volja uma avtonomna, sama določa zakone in zato je mogoča identiteta moralnega zakona in moralnega subjekta. Vsekakor pa se konstituiranje moralnega subjekta dogaja imanentno, in ne tako kot v primeru spoznavnega subjekta. Od tu izhaja bistvena ločenost med spoznanjem in moralo, ki je bila za Kanta problem prve vrste. Čeprav ni mogel vedeti za ideološke in moralne dileme, s katerimi se bodo soočale sodobne naravoslovne in tehnične vede oziroma njihovi nosilci – mi pa smo priče in sodobniki teh dilem – je Kant vendarle na podlagi svojih analiz bistro ugotovil, da moderna znanost prav takšno perspektivo vključuje. Za Kanta ni bil, tako kot za Hegla, mogoč nikakršen absolutni subjekt, ki bi združeval moralni in spoznavni vidik. Zato je v njegovem mišljenju prav heterogenost spoznavnega, moralnega in empiričnega subjekta (o čemer največ govori v svoji pragmatični antropologiji) največji teoretski in praktični problem.

Znano je, da so misleči po Kantu to težavo poskušali reševati na različne načine. Zelo spodbuden in zanimiv je Heglov poskus v *Fenomenologiji duha*. Po Heglu se

samozavest, kot temeljna instanca v postopku konstituiranja absolutnega znanja in subjekta, ne konstituira samo v razmerju do predmeta, do zunanje resničnosti, temveč prav toliko tudi v odnosu do druge samozavesti. V odnosu do predmetnosti in do druge samozavesti se po Heglu konstituira samozavest kot enotnost uma in volje. Zato npr. Lasson v svoji izdaji *Fenomenologije* to poglavje naslavlja absolutni subjekt.

Četudi v tem prispevku zanemarimo analizo tega Heglovega miselnega podviga, vendarle lahko ugotovimo, da je njegova konstrukcija daleč presegla svoj čas. S tem pri-demo torej do dokaza, da filozofija ni samo miselni izraz svojega časa. Čas 19. in 20. stoletja je določenejše potrdil to analitično Kantovo tezo, da je absolutni subjekt nemogoč, in vzpostavil goli in osamosvojeni spoznavni subjekt, ga celo ontologiziral, tako, da se je udejanil kot čisto znanstveni, »brezobzirni« (Husserl) subjekt. Ali, posledično, kot čista produktivna sila. (A. Kirn dobro razkrije, kateri pogoji – socialni in drugi – so bili potrebni za uresničenje te predpostavke). Tako je znanost vzpostavljena kot ena od inaič sintetičnega subjekta sodobnega sveta, ki se v sebi specializira in multiplicira.

Lahko bi rekli, da je ta naravoslovni subjekt zašel v krizo, v pravo krizo šele v tem stoletju, ko se je soočil s svojimi posledicami, kot so npr. atomsko orožje, ekološki problemi in meje naravnih virov. Šele na takšnem ozadju so lahko zgodnje kritike tega tipa racionalnosti – ne bom jih niti navajal, saj so vsekakor nekakšna vzporednica tradicije teh eksaktnih naravoslovnih znanosti – od G. Bruna prek Pascala in Hegla do današnjih ekologistov – dobile svoj teoretski in družbeni pomen. Šele očitna kataklizma civilizacije je spodbudila te zag-nane inovatorje in učinkovite posrednike napredka, da so se zamislili nad posledicami svojega početja in se spoprijeli z etičnimi in vrednotnimi vprašanji.

V tem kontekstu se seveda zastavlja vprašanje, kaj pa je s t. i. humanističnimi in družbenimi vedami? Naš avtor se z njimi ni posebej ukvarjal. Na tem mestu to tematiko seveda lahko le omenim. Če se zadržimo pri Kantovem modelu, da je spoznavni subjekt opredeljen z objektom, potem se vprašanje naravoslovnega subjekta tu samo ponavlja. To še posebej, ker je bila odtlej zanikana možnost, da bi filozofijo – četudi le figura-

tivno – razumeli kot združujočo točko znanja, še posebej pa izkustva – tako v metodičnem kot v vsakršnem drugem smislu. Sodobni znanstveni subjekt se ne more dokopati do moralnih stališč s spoznavanjem »družbe«, pri tem mu ne more pomagati niti introspekcija – saj se celo psihoanaliza že dolgo pritožuje, da se ji spodmika sam predmet, ki jo sploh omogoča, namreč avtonomna osebnost.

Humanistično mišljenje, če smemo tako označiti to področje razmišljanja, ne more svoje oporne točke iskati v tem, kar je, temveč samo v projektu emancipacije. Humanistična teorija in družbena znanost nikakor nimata tehnološkega smotra, temveč je njun cilj predvsem v tem, da obnavljata zgodovinsko izkušnjo in oživljata velike vrednosti tradicije in človeštva nasploh, da jim dajeta času primerno formo – to pa lahko storita tako, da jih radikalno reflektirata. Kajti prav nobena vrednota ni z ničemer za vedno zakoličena – zgodovina to vedno znova dokazuje – ampak se mora vsakokrat spet potrditi v določenem času in določeni skupnosti.

Teza o preseganju vrednotne nevtralnosti v znanostih in v teoriji – četudi se zdi sprejemljiva, ni kar samoumevna. Celó v tistem pomenu ne, v katerem o njej razmišlja v svoji knjigi H. Albert – namreč kot o opciji za razumnost.

Mar ni poslanstvo humanističnega mišljenja, da poskuša raztopiti družbeni in kulturni prostor svojega časa in ga narediti sposobnega in prikladnega za to, da bi vsrkal temeljne zgodovinske in človeške vrednote in jim tako omogočil, da bi sploh postale resnične? Vrednota je fikcija, ki se izoblikuje v odnosih med ljudmi in v njihovem osmišljanju. Zato je ta odnos potrebno vedno znova vzpostavljati – v opuščenih domovih, osiromašeni umetnosti, razkosani filozofiji, v pojemajočih institucijah sodobnega sveta. Zato družbena in humanistična znanost ne more biti niti nadomestek – za, denimo, demokracijo – kar so ugotovili tudi avtorji v obravnavani knjigi, je lahko samo posrednica pri njenem uresničevanju. Med drugim tudi s kritiko vseh ideoloških in ideologiziranih oblik vrednot.

Hotimir Burger

Zbornik »Socialna struktura, zavest in delovanje Zveze komunistov«

(Izdal »Komunist« Zagreb in Center CK ZKH »Vladimir Bakarić«, Zagreb 1988)

Zbornik »Socialna struktura, zavest in delovanje Zveze komunistov« prinaša gradivo znanstvenega posveta, ki je bil v začetku leta 1988 na Reki. Povod in iztočnico za razpravo je dalo nekaj obsežnejših raziskav o spremembah v socialni strukturi, zavesti in načinu delovanja Zveze komunistov. Gre za naslednje raziskave: *Družbene neenakosti* (skupina beograjskih raziskovalcev na čelu z Mihailom Popovićem), knjiga Mladena Lazića (*Zaprti družbi nasproti*) in Ivana Šibra *Zveza komunistov, socialna struktura in zavest*). Razprava se je opirala tudi na dela zagrebških sociologov (Alija Hodžića, Duška Sekulića in Vjerana Katunarića), ki so bila objavljena v »Reviji za sociologijo« št. 1–4/1986, pa tudi na mnoge druge raziskave, ki so bile pri nas objavljene v zadnjih letih. To celotno bogato empirično gradivo je dalo dovolj opore za produktivno tematiziranje nekaterih globljih sprememb v socialni strukturi, zavesti in odnosu Zveze komunistov do aktualnih in dolgoročnih tendenc ter sprememb v jugoslovanski družbi.

V zborniku je razprava predstavljena integralno. Gre najprej za predstavitev uvodnih poročil, potem pa za dinamično in polemično razpravo. Uvodna poročila so pripravili: R. Knežević (*Družbena kriza, družbena zavest in Zveza komunistov*); I. Bernik (*Raziskovanje slojevitosti jugoslovanske družbe; nekaj splošnih ugotovitev in komentarjev*); M. Janičijević (*Nekateri problemi sociološkega raziskovanja družbene strukture in mobilnosti*); B. Kuzmanović (*Raziskovanje družbene zavesti pri nas – nerešena vprašanja in dileme*); P. Turčinović (*Proces formiranja družbene zavesti*); S. Bolčić (*Dejavnost Zveze komunistov – izsledki raziskovanja družbene strukture in zavesti. Ali je Zveza komunistov avantgarda delavskega razreda?*);